JAMIYAT VA TIL: GLOBALLASHUV DAVRIDA MILLIY TIL MASALASI

Ahmadbekova Iroda Ma'murbek qizi
Andijon davlat chet tillari insituti Ingliz tili va adabiyoti fakulteti
Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv jarayonining jamiyat va milliy til taraqqiyotiga ta'siri, o'zbek tilining milliy o'zlikni saqlashdagi o'rni, xorijiy so'zlarning kirib kelishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarda nutq madaniyati masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeyini mustahkamlash, ilm-fan va raqamli texnologiyalar sohasida qo'llanishini kengaytirish hamda yoshlarning tilga mas'uliyatli munosabatini shakllantirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, milliy til, o'zbek tili, davlat tili, til madaniyati, milliy o'zlik, internet tili, o'zlashma so'zlar.

LANGUAGE AND SOCIETY: THE ISSUE OF THE NATIONAL LANGUAGE IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Abstract. This article analyzes the impact of globalization on society and the development of the national language, the role of the Uzbek language in preserving national identity, the influx of foreign words, and issues of speech culture on the internet and social media. It also puts forward proposals to strengthen the status of the Uzbek language as the state language, expand its use in science and digital technologies, and foster a responsible attitude towards the language among young people.

Keywords: globalization, national language, Uzbek language, state language, language culture, national identity, internet language, loanwords.

ЯЗЫК И ОБЩЕСТВО: ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В данной статье анализируется влияние процесса глобализации на общество и развитие национального языка, роль узбекского языка в сохранении национальной идентичности, проникновение иностранных слов, а также вопросы культуры речи в интернете и социальных сетях. Кроме того, выдвигаются предложения по укреплению статуса узбекского языка как государственного языка, расширению сферы его применения в науке и цифровых технологиях, а также формированию у молодёжи ответственного отношения к родному языку.

Ключевые слова: глобализация, национальный язык, узбекский язык, государственный язык, культура речи, национальная идентичность, язык интернета, заимствованные слова.

Kirish. Til insoniyatning eng muhim ijtimoiy hodisalaridan biri bo'lib, u odamlar o'rtasidagi muloqotni ta'minlash bilan birga, xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy tajribasi, urf-odatlari va dunyoqarashini ham mujassam etadi. Har bir millat o'z tilida o'zligini anglaydi, o'tmishini eslaydi va kelajak avlodga ma'naviy merosini yetkazadi. Shu sababli til masalasi faqat grammatik qoidalar yoki so'z boyligi bilan cheklanmaydi; u jamiyat taraqqiyoti, madaniy mustaqillik va milliy o'zlik bilan bevosita bog'liqdir.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bugungi kunda globallashuv dunyo mamlakatlarini iqtisodiy, siyosiy, madaniy va axborot jihatdan tobora yaqinlashtirmoqda. Internet, xalqaro ta'lim, ilmiy hamkorlik, savdo va ommaviy madaniyat tufayli turli tillar o'rtasidagi aloqa kuchaymoqda. Bu jarayon insonlarga yangi bilimlarni egallash, boshqa xalqlar madaniyatini o'rganish va xalqaro miqyosda muloqot qilish uchun keng imkoniyat yaratadi. Biroq globallashuv ayrim tillarning ta'siri kuchayishiga, boshqa tillarning esa ayrim sohalarda chekinishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun milliy tilni zamon talablariga mos rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

O'zbekiston sharoitida bu masala alohida ahamiyatga ega. O'zbek tili xalqimizning tarixiy va madaniy merosini ifodalovchi, jamiyatni birlashtiruvchi muhim ma'naviy qadriyatdir. Maqolaning maqsadi globallashuvning o'zbek tiliga ta'sirini ko'rib chiqish, mavjud muammolarni tahlil etish hamda milliy tilni asrash va rivojlantirishga xizmat qiladigan amaliy takliflarni bayon qilishdan iborat.

1. Milliy tilning jamiyat va milliy o'zlikni shakllantirishdagi o'rni

Til jamiyat hayotining barcha jabhalarida ishtirok etadi: insonlar oilada, ta'lim muassasalarida, ish joyida, davlat boshqaruvida va madaniy muhitda til orqali fikr almashadi. Til yordamida bilim va tajriba avloddan avlodga o'tadi, xalqning qadriyatlari va dunyoni idrok etish usullari saqlanadi. Maqollar, matallar, dostonlar, ertaklar, qo'shiqlar va mumtoz adabiyot namunalari xalqning tarixiy xotirasini o'zida aks ettiradi. Ularni anglash uchun tilning nafaqat lug'aviy ma'nolarini, balki undagi madaniy mazmunni ham tushunish zarur.

O'zbek tili uzoq tarixiy taraqqiyot davomida boy adabiy an'analarni shakllantirgan. Alisher Navoiy ijodi turkiy tilning badiiy va ilmiy imkoniyatlarini namoyon etgan muhim meroslardan biridir. Keyingi davrlarda ham o'zbek adabiyoti, matbuoti, ilm-fani va ta'limi tilning rivojiga hissa qo'shib kelmoqda. Bugungi avlodning vazifasi bu merosni faqat e'zozlash emas, balki uni zamonaviy hayotda faol qo'llash va yangi mazmun bilan boyitishdir.

Milliy tilning jamiyatdagi mavqeyi uning kundalik muloqotda ishlatilishi bilangina belgilanmaydi. Til oliy ta'limda, ilmiy tadqiqotlarda, huquqiy hujjatlarda, texnologiya va ommaviy axborot vositalarida ham to'laqonli qo'llanilgandagina rivojlanish imkoniyatlari kengayadi. Agar inson murakkab ilmiy fikrni, zamonaviy texnik tushunchani yoki kasbiy tajribani o'z ona tilida aniq ifodalay olsa, tilning imkoniyatlari amalda namoyon bo'ladi. Demak, milliy tilni asrash uni faqat ramziy qadriyat sifatida ulug'lash emas, balki undan kundalik va professional hayotda samarali foydalanish demakdir.

2. Globallashuvning o'zbek tiliga ta'siri

Globallashuv til taraqqiyotiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, xalqaro aloqalar natijasida yangi tushunchalar, texnologiyalar va kasbiy atamalar kirib keladi. Masalan, raqamli texnologiyalar, dasturlash, elektron savdo va onlayn ta'lim bilan bog'liq ko'plab atamalar boshqa tillar orqali ommalashmoqda. Bu jarayon tilning lug'at tarkibini boyitishi va yangi sohalarda fikr bildirish imkonini kengaytirishi mumkin. Boshqa tillarni o'rganish ham insonning bilim doirasini kengaytiradi, xalqaro manbalardan foydalanish va turli madaniyatlar bilan muloqot qilishga yordam beradi.

Ikkinchi tomondan, xorijiy so'zlardan me'yoridan ortiq yoki o'rinsiz foydalanish muayyan muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Agar o'zbek tilida tushunarli va keng qo'llanadigan muqobil mavjud bo'lsa, kundalik nutqda zaruratsiz ravishda chet tilidagi ifodani ishlatish fikrni hamma uchun birdek tushunarli qilmasligi mumkin. Masalan, "yuklab olish", "havola", "foydalanuvchi" kabi so'zlar ko'p vaziyatlarda "download", "link" yoki "user" so'zlariga nisbatan o'zbek tilidagi mazmunni aniqroq yetkazadi. Shu bilan birga, barcha o'zlashma so'zlarni rad etish ham

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

to‘g‘ri emas. Til tarixan boshqa tillar bilan aloqada bo‘lib, zarur tushunchalarni o‘zlashtirish orqali rivojlanadi. Muhim jihat — so‘zning zarurati, ma’nosining aniqligi va til me’yorlariga mosligidir.

Internet va ijtimoiy tarmoqlar tilga ta’sir qilayotgan eng faol maydonlardan biridir. Tez yozish, qisqartmalardan foydalanish, turli tillarni bitta jumlada aralashtirish va imlo qoidalariga e’tiborsizlik kundalik yozishmalarda uchraydi. Norasmiy muloqotda qisqartmalar ishlatilishi tabiiy bo‘lishi mumkin, biroq bunday odat rasmiy xat, ilmiy maqola yoki ta’lim topshirig‘iga ko‘chsa, yozma nutq sifati pasayadi. Ayniqsa, yoshlar internetda ko‘p vaqt o‘tkazayotgan bir davrda savodli yozish, manbani tekshirish va fikrni ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish muhimdir.

Globallashuvni faqat xavf sifatida talqin qilish ham biryoqlama yondashuv bo‘ladi. Raqamli platformalar o‘zbek tilidagi kitoblar, darslar, podkastlar, videolar va ilmiy materiallarni keng tarqatish imkonini bermoqda. Agar bu imkoniyatlardan maqsadli foydalanilsa, o‘zbek tili zamonaviy bilimlar va xalqaro muloqotga ochiq til sifatida rivojlanadi. Demak, asosiy vazifa globallashuvdan chekinish emas, balki uning imkoniyatlaridan milliy til manfaatlari yo‘lida foydalanishdir.

3. Milliy til oldidagi muammolar va ularning sabablari

O‘zbek tilining zamonaviy taraqqiyotida bir necha masalaga e’tibor qaratish lozim. Birinchi muammo — ayrim sohalarda o‘zbekcha ilmiy va ommabop materiallarning yetarli darajada keng tarqalmaganidir. Talaba yoki mutaxassis ba’zan kerakli ma’lumotni asosan xorijiy tilda topishi mumkin. Bunday vaziyatda o‘zbek tilida sifatli darsliklar, terminologik lug‘atlar, elektron ma’lumotnomalar va ilmiy-ommabop matnlarni ko‘paytirish zarur bo‘ladi. Bu nafaqat tilni rivojlantiradi, balki bilimlarni kengroq auditoriyaga yetkazishga ham xizmat qiladi.

Ikkinchi muammo — nutq madaniyati va imlo me’yorlariga beparvo munosabat. So‘zlarni noto‘g‘ri yozish, tinish belgilarini ishlatmaslik, gaplarni ortiqcha murakkablashtirish yoki mazmuni noaniq iboralardan foydalanish fikrning ta’sirchanligini kamaytiradi. Bunday kamchiliklarni faqat yoshlar bilan bog‘lash to‘g‘ri emas; savodli yozish va to‘g‘ri so‘zlash jamiyatning barcha qatlamlari uchun muhim. O‘qituvchi, jurnalist, davlat xizmatchisi, bloger va boshqa kasb egalari omma bilan muloqot qilganda til me’yorlariga amal qilishi boshqalarga ham ijobiy namuna bo‘ladi.

Uchinchi muammo — milliy tilni faqat maishiy muloqot tili sifatida tasavvur qilishdir. O‘zbek tilida ilmiy maqola yozish, texnik loyiha tayyorlash, zamonaviy dasturiy mahsulot yaratish va murakkab g‘oyalarni ifodalash mumkinligini amaliy ishlar bilan ko‘rsatish kerak. Tilning imkoniyatlari undan foydalanish doirasi kengaygan sari ortadi. Shuning uchun terminlarni tartibga solish, yangi atamalarning mazmunini izohlash va mutaxassislar o‘rtasida yagona me’yorlarni ishlab chiqish muhimdir.

Til siyosatida yana bir muhim jihat — o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeyini mustahkamlash bilan birga, mamlakatda yashovchi boshqa millat va elatlarning tillariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishdir. Milliy tilni rivojlantirish boshqa tillarni kamsitish yoki ulardan foydalanishni cheklash degani emas. Aksincha, o‘z tilini qadrlaydigan jamiyat boshqa xalqlarning tillari va madaniyatiga ham hurmat ko‘rsatadi. Ko‘p tillilik va milliy tilga sadoqat bir-biriga zid tushunchalar emas; ularni uyg‘unlashtirish mumkin.

4. O‘zbek tilining huquqiy asoslari va uni rivojlantirish yo‘llari

O‘zbek tilining maqomi qonunchilikda mustahkamlangan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasida davlat tili o‘zbek tili ekani belgilangan. Shu modda mamlakat hududida yashovchi millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an’analariga hurmat ko‘rsatilishini ham nazarda tutadi [1]. Bu qoida davlat tilining mavqeyini va til xilma-xilligiga hurmat tamoyilini birgalikda ifodalaydi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son Farmoni o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini oshirish masalalariga bag‘ishlangan [2]. 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son Farmon bilan esa 2020–2030-yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi tasdiqlangan [3]. Ushbu hujjatlarda davlat tilining ijtimoiy hayotdagi qo‘llanishini kengaytirish, ta’lim sifatini oshirish, tilning sofligini saqlash, nutq madaniyatini yuksaltirish va zamonaviy axborot texnologiyalarida o‘zbek tilidan foydalanishni rivojlantirish kabi yo‘nalishlar belgilangan.

Huquqiy hujjatlarning samarasi ularning kundalik hayotda qanday amalga oshirilishiga bog‘liq. Shu ma’noda birinchi taklif — ta’lim muassasalarida o‘zbek tilida fikrni yozma va og‘zaki ifodalash ko‘nikmalarini yanada rivojlantirishdir. O‘quvchilar va talabalar faqat imlo qoidalarini yodlab qolmasdan, ilmiy matn tuzish, dalil keltirish, manbalarni tahlil qilish va omma oldida fikr bildirishni ham o‘rganishlari kerak.

Ikkinchi taklif — zamonaviy terminologiya ustida tizimli ishlash. Yangi atamalar paydo bo‘lganda ularning ma’nosi mutaxassislar ishtirokida aniqlanishi, o‘zbekcha muqobili mavjud bo‘lsa, u keng tushuntirilishi lozim. Bunda sun’iy ravishda so‘z yasash emas, balki tushunarli, aniq va amalda qo‘llash mumkin bo‘lgan ifodalarni tanlash muhim. Elektron terminologik lug‘atlar va ochiq ma’lumot bazalari bu jarayonda katta yordam beradi.

Uchinchi taklif — o‘zbek tilining raqamli muhitdagi imkoniyatlarini kengaytirish. Imlo tekshiruv vositalari, elektron lug‘atlar, nutqni matnga aylantirish dasturlari, o‘zbekcha qidiruv va tarjima texnologiyalari rivojlantirilishi kerak. Shuningdek, ilmiy va ta’limiy materiallarni raqamli shaklda ommalashtirish yoshlarning o‘zbek tilida sifatli axborot topish imkoniyatini oshiradi.

To‘rtinchi taklif — ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda til madaniyatini targ‘ib qilish. Blogerlar, jurnalistlar, o‘qituvchilar va kontent yaratuvchilar sodda, ravon va me’yoriy o‘zbek tilida material tayyorlash orqali katta auditoriyaga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tilga oid tanlovlar, maqolalar, podkastlar, kitobxonlik loyihalari va yoshlar tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash ham foydali.

Beshinchi taklif — oilada va kundalik hayotda ona tiliga e’tibor berish. Bolalar tilni avvalo oiladagi suhbat, ertak, kitob va kattalarning nutqi orqali o‘zlashtiradi. Shuning uchun ota-onalar farzandlari bilan mazmunli suhbat qurishi, birgalikda kitob o‘qishi va ularni fikrini aniq ifodalashga rag‘batlantirishi lozim. Til madaniyati faqat darsda shakllanmaydi; u kundalik odatlar orqali mustahkamlanadi.

Nihoyat, xorijiy tillarni o‘rganish va milliy tilni rivojlantirish bir-birini to‘ldirishi kerak. Ingliz yoki boshqa tillarni bilish xalqaro bilim va tajribaga yo‘l ochadi. Shu bilan birga, o‘zbek tilida ham chuqur fikrlash, ilmiy izlanish olib borish va zamonaviy mahsulotlar yaratish imkoniyati keng bo‘lishi zarur. Ko‘p til bilishning eng yaxshi natijasi — insonning o‘z ona tilidagi savodxonligi va boshqa tillar orqali olgan bilimlarini uyg‘unlashtira olishidir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, globallashuv davrida milliy til masalasi jamiyatning ma’naviy, madaniy va intellektual taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq. Til xalqning tarixiy xotirasi va milliy o‘zligini saqlaydi, shu bilan birga yangi bilimlarni o‘zlashtirish va zamonaviy hayot talablariga moslashish imkonini ham beradi. Shuning uchun o‘zbek tilini asrash deganda uni o‘zgarishlardan butunlay himoya qilish emas, balki uning tabiiy taraqqiyotini qo‘llab-quvvatlash, imkoniyatlarini kengaytirish va jamiyat hayotining barcha sohalarida faol qo‘llash tushunilishi kerak.

Globallashuv natijasida boshqa tillardan yangi so‘z va tushunchalarning kirib kelishi tabiiy jarayondir. Biroq o‘zbek tilida mavjud muqobillarni o‘rinli ishlatish, yangi atamalarni puxta tanlash,

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

imlo va nutq me'yorlariga amal qilish til madaniyatining muhim shartlaridir. Shu bilan birga, o'zbek tilida zamonaviy ilmiy adabiyotlar, raqamli vositalar va ta'limiy materiallar ko'paytirilsa, uning nufuzi ham, amaliy imkoniyatlari ham ortadi.

Milliy tilning kelajagi faqat qonunlar yoki davlat tashkilotlari faoliyatiga bog'liq emas. Bu jarayonda har bir fuqaroning, ayniqsa, yoshlarning o'rni katta. O'zbek tilida savodli yozish, mazmunli so'zlash, kitob o'qish, ilmiy fikr yuritish va sifatli kontent yaratish orqali har bir inson til rivojiga hissa qo'sha oladi. Boshqa tillarni hurmat qilish va o'rganish bilan birga, ona tiliga e'tiborli bo'lish ham zamonaviy dunyoda muhim fazilatdir.

Demak, globallashuv sharoitida milliy tilni rivojlantirishning eng to'g'ri yo'li — ochiqlik va milliy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlashdir. O'zbek tili zamonaviy fan, ta'lim, texnologiya va xalqaro muloqotda faol ishlatiladigan tilga aylangan sari uning kelajagi yanada mustahkamlanadi. Ona tilini asrash — o'tmishni e'zozlash bilangina cheklanmaydi; bu bugungi jamiyatning mas'uliyati va kelajak avlod oldidagi burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili (Fonetika). — Toshkent: Fan va texnologiya, 2005.
2. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
3. Qurbonova M. O'zbek yozuvi tarixi va grafikasining nazariy asoslari. — Toshkent: Universitet, 2014.
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. — Toshkent: Fan, 2002.
5. Mahmudov N. Tilning jamiyatdagi vazifasi va o'zbek alifbosi masalalari. — Toshkent: Ma'naviyat, 2019.
6. Karimov S. O'zbek grafikasi va imlo qoidalari. — Toshkent: Akademnashr, 2021.
7. Boduen de Kurtene I.A. Izbrannye trody po obshchemu jazykoznaniju. — Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1963.
8. Boltayev M. Hozirgi o'zbek tilida fonologik tizim va grafema munosabatlari. — Toshkent: Fan, 2018.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.